

BỘ GIÁO DỤC VÀ ĐÀO TẠO   BỘ VĂN HÓA, THỂ THAO VÀ DU LỊCH
VIỆN VĂN HÓA NGHỆ THUẬT QUỐC GIA VIỆT NAM

Nguyễn Thị Thục

DI SẢN VĂN HÓA VÙNG HÀM RỒNG
Ở TỈNH THANH HÓA

LUẬN ÁN TIẾN SĨ VĂN HÓA HỌC

Hà Nội - 2014

BỘ GIÁO DỤC VÀ ĐÀO TẠO   BỘ VĂN HÓA, THỂ THAO VÀ DU LỊCH
VIỆN VĂN HÓA NGHỆ THUẬT QUỐC GIA VIỆT NAM

Nguyễn Thị Thục

DI SẢN VĂN HÓA VÙNG HÀM RỒNG
Ở TỈNH THANH HÓA

Chuyên ngành: Văn hóa học

Mã số: 62 31 06 40

LUẬN ÁN TIẾN SĨ VĂN HÓA HỌC

NGƯỜI HƯỚNG DẪN KHOA HỌC: GS.TS. NGUYỄN CHÍ BÈN

Hà Nội - 2014

LỜI CAM ĐOAN

*Tôi xin cam đoan rằng, bản Luận án tiến sĩ: **DI SẢN VĂN HÓA VÙNG HÀM RỒNG Ở TỈNH THANH HÓA** là do tôi viết. Các số liệu, trích dẫn, tư liệu trong luận án đảm bảo độ tin cậy, chính xác, trung thực, có dẫn nguồn cụ thể. Tôi xin chịu trách nhiệm về lời cam đoan này.*

Tác giả

Nguyễn Thị Thục

MỤC LỤC

	Trang
LỜI CAM ĐOAN.....	1
MỤC LỤC	2
MỞ ĐẦU	4
CHƯƠNG 1: LÝ THUYẾT VỀ VÙNG VĂN HÓA VÀ DI SẢN VĂN HÓA.....	11
1.1. Lý thuyết về vùng văn hóa.....	11
1.2. Lý thuyết về DSVH.....	23
Tiểu kết chương 1	42
CHƯƠNG 2: DI SẢN VĂN HÓA Ở VÙNG HÀM RỒNG	44
2.1. Nhận diện vùng Hàm Rồng	44
2.2. Di sản văn hóa vật thể vùng Hàm Rồng.....	46
2.3. DSVH phi vật thể vùng Hàm Rồng.....	77
Tiểu kết chương 2	99
CHƯƠNG 3: BÀN LUẬN VÀ KIẾN NGHỊ.....	101
3.1. Hàm Rồng - một vùng văn hóa	101
3.2. Kiến nghị.....	123
Tiểu kết chương 3	135
KẾT LUẬN.....	136
MỘT SỐ CÔNG TRÌNH CỦA TÁC GIẢ LIÊN QUAN ĐẾN ĐỀ TÀI.....	141
TÀI LIỆU THAM KHẢO	142

DANH MỤC CHỮ VIẾT TẮT DÙNG TRONG LUẬN ÁN

BSVHDT:	Bản sắc văn hóa dân tộc
BTCVHL:	Bảo tàng cổ vật Hoàng Long
CNH - HĐH:	Công nghiệp hóa - hiện đại hóa
DSVH :	Di sản văn hóa
GS:	Giáo sư
KHKT:	Khoa học kỹ thuật
KHXH:	Khoa học xã hội
KHXH & NV:	Khoa học xã hội và nhân văn
Nxb:	Nhà xuất bản
NCKH	Nghiên cứu khoa học
TS:	Tiến sĩ
TSKH:	Tiến sĩ khoa học
TƯ:	Trung ương
UBND:	Ủy ban nhân dân
VHDT	Văn hóa dân tộc
VHNT	Văn hóa Nghệ thuật
VHTT:	Văn hóa - Thông tin

MỞ ĐẦU

1. Lý do lựa chọn đề tài

Trong tâm thức của người đương đại, Hàm Rồng là một địa danh đặc biệt ở xứ Thanh, được ghi nhớ với những chiến công vang dội trong cuộc kháng chiến chống Mỹ cứu nước. Ngược dòng lịch sử, ít người biết rằng nơi đây từng là một trong những cái nôi của loài người, sự hiện diện của các dấu vết khảo cổ học từ trước công nguyên: di chỉ khảo cổ học Núi Đọ (cách chúng ta khoảng 20 vạn năm); di tích khảo cổ học Đông Sơn nổi tiếng thời kỳ đồng thau và sắt sớm... Những cứ liệu khảo cổ học ít nhiều cho phép nhận diện bức tranh về một vùng Hàm Rồng rộng lớn mà người Việt cổ di chuyển xuống chiếm lĩnh đồng bằng sông Mã. Đó là sự di chuyển từ hang Con Moong (Thạch Thành), Mái Đá Điều (Bá Thước) tiến xuống vùng núi Đọ ngày nay. Sự di chuyển cho thấy ba vùng tiếp biến văn hóa: Mái đá Điều - hang Con Mong - núi Đọ, trong đó, núi Đọ là địa điểm người Việt cổ định cư lâu nhất. Tiến xuống ven biển là di chỉ khảo cổ học Đa Bút, điểm nhấn minh chứng con người không chỉ dừng lại ở vùng đồng bằng mà đã tiến dần xuống các vùng ven biển rồi tụ cư ven các cửa sông, cửa biển, các con rạch. Trong quá trình di chuyển, sông Mã đã trở thành con đường thiên lý quan trọng, khi ở giai đoạn đương thời chưa có thêm những con đường khác hữu dụng hơn. Sau công nguyên, Hàm Rồng trở thành tâm điểm của nhiều cuộc tranh giành giữa các thế lực trong nước, chiến tranh liên miên, loạn lạc kéo dài cho đến thời kỳ chống Pháp, chống Mỹ. Lịch sử đi qua, lặng đọng lại trong vùng nhiều giá trị văn hóa tiêu biểu, mang tính liên tục, có thể nhận biết qua hệ thống DSVH đang hiện tồn. Lớp áo thời gian đã làm cho DSVH có sức mạnh bền vững. Những phần nhiều, người đương thời chỉ nhớ và đề cao các chiến công, giá trị lịch sử - văn hóa của giai đoạn cận - hiện đại. Giá trị văn hóa thuộc về những lát cắt đồng đại ở giai đoạn cổ - trung đại chưa được xem xét đúng tầm.

Hàm Rồng có cảnh quan sinh thái hội tụ đầy đủ các yếu tố núi, đồng bằng, ven biển, mang tính đại diện cho cảnh quan sinh thái xứ Thanh. Sự hấp dẫn của cảnh quan sinh thái nơi đây đã được ghi nhận qua nhiều bài viết đăng trên các tạp

chí, kỹ yếu hội thảo khoa học, nhưng chưa có công trình nghiên cứu nào đặt cảnh quan sinh thái trong mối quan hệ với DSVH trong vùng. Việc đặt ra vấn đề nghiên cứu tổng thể DSVH vùng Hàm Rồng có một ý nghĩa lý luận, thực tiễn quan trọng, khẳng định những giá trị văn hóa được tiếp nối liên tục tại một vùng đặc biệt ở xứ Thanh. Từ cảnh quan sinh thái, giá trị lịch sử, giá trị DSVH có thể có cùng một mẫu số của nền văn minh Đông Sơn vùng hạ lưu sông Mã đã tích tụ lại ở đây.

Tốc độ đô thị hóa, việc mở rộng không gian thành phố Thanh Hóa cộng với quá trình hội nhập sâu rộng trên nhiều bình diện phần nào đang phá vỡ cảnh quan sinh thái tự nhiên, làm mai một, xuống cấp hệ thống DSVH trong vùng. Với những gì đang diễn ra hiện nay rất dễ làm DSVH bị tổn thương và biến mất theo thời gian. Một Hàm Rồng “danh giá” đang đứng trước những nỗi lo về hậu quả xấu sẽ diễn ra trong tương lai khi các cấp quản lý chưa có phương án hợp lý trong quy hoạch, bảo vệ DSVH của vùng; khi người dân chưa nhận thức đầy đủ vai trò của DSVH trong đời sống cộng đồng; khi chưa lựa chọn được những nhà đầu tư xứng tầm, có tâm với DSVH. Vài năm trước đây, UBND tỉnh Thanh Hóa đã phê duyệt quy hoạch vùng Hàm Rồng và chấp nhận cho một số doanh nghiệp đầu tư, khai thác du lịch, kinh tế tại vùng Hàm Rồng. Động thái này đã vô tình phá vỡ tính liên kết của vùng, sự phân cấp chưa cụ thể cũng đã làm cho DSVH không được coi trọng đúng với giá trị vốn có của nó. Đồng thời, ở đây cũng chưa thấy được mối quan hệ, chia sẻ hài hòa lợi ích giữa bảo tồn văn hóa và phát triển du lịch. Việc cần làm hiện nay là đánh giá tổng thể giá trị DSVH, chỉ ra những đặc trưng chung của DSVH vùng Hàm Rồng, để thấy Hàm Rồng cần được xem xét, quy hoạch và bảo vệ như một vùng văn hóa đặc biệt ở tỉnh Thanh Hóa.

Năm 2011, tỉnh Thanh Hóa xây dựng bản điều chỉnh quy hoạch vùng Hàm Rồng ở các khía cạnh: quy hoạch tổng thể, bảo tồn, tôn tạo và phát huy giá trị di tích lịch sử - văn hóa Hàm Rồng. Tuy nhiên, bản quy hoạch có sự hạn chế về không gian, có nghĩa chỉ lựa chọn từ điểm tiếp giáp làng cổ Dương Xá kéo dài đến núi Nít đã làm cho không gian Hàm Rồng trở nên nhỏ bé. Vấn đề bảo tồn DSVH chủ yếu dựa trên cơ sở khảo sát, mô tả thực trạng từng di tích, chưa quan tâm nghiên cứu

mối quan hệ, sự lan tỏa, tiếp biến các giá trị văn hóa trong và ngoài vùng. Bài học của nhiều quốc gia trên thế giới và ngay cả một số địa phương ở Việt Nam cho thấy, khi quy hoạch một vùng đều cần đến sự liên kết chặt chẽ giữa vùng quy hoạch và các vùng/ tiểu vùng phụ cận. Từ đó đề xuất những giải pháp quy hoạch, bảo tồn, phát huy giá trị DSVH toàn vùng.

Từ cách đặt vấn đề trên, tôi nhận thấy rằng cần có một công trình nghiên cứu về Hàm Rồng với phương pháp tiếp cận nghiên cứu tổng thể giá trị DSVH trong một vùng văn hóa. Đặc biệt cần nghiên cứu Hàm Rồng gắn với bảo tồn văn hóa và ứng dụng phát huy DSVH trong bối cảnh hội nhập kinh tế thế giới. Công trình nghiên cứu không chỉ mang tính lý luận làm sáng tỏ Hàm Rồng có ý nghĩa về lịch sử, độc đáo về sinh thái, văn hóa. Tìm ra những giá trị đặc trưng của DSVH, tạo tiền đề khoa học cho việc xây dựng vùng văn hóa - du lịch Hàm Rồng trong phát triển kinh tế - xã hội tỉnh Thanh nói riêng và cả nước nói chung. Với tất cả các vấn đề trên, tôi đã lựa chọn đề tài: ***Di sản văn hóa vùng Hàm Rồng ở tỉnh Thanh Hóa*** làm Luận án Tiến sĩ.

2. Mục đích nghiên cứu

2.1. Nghiên cứu tổng thể hệ thống DSVH ở vùng Hàm Rồng. Lựa chọn các DSVH điển hình để khảo cứu, từ đó chỉ ra những đặc điểm chung của DSVH vùng Hàm Rồng.

2.2. Trên cơ sở lý thuyết vùng văn hóa và phân vùng văn hóa, kết quả nghiên cứu DSVH vùng Hàm Rồng, bước đầu chứng minh Hàm Rồng là một vùng văn hóa - lịch sử ở Thanh Hóa đáp ứng đầy đủ các tiêu chí. Trong đó, giá trị đặc trưng của DSVH đóng vai trò là một tiêu chí quan trọng.

3. Đối tượng, phạm vi nghiên cứu

3.1. Đối tượng nghiên cứu

- Hệ thống DSVH ở vùng Hàm Rồng biểu hiện qua các loại hình DSVH vật thể và DSVH phi vật thể. Trên cơ sở khảo cứu các DSVH điển hình được đề cập theo từng loại hình cụ thể.

- Luận án cũng đề cập đến một số DSVH ở vùng đệm có cùng mẫu số với DSVH vùng Hàm Rồng hình thành do quá trình lan tỏa và tích tụ.

3.2. Phạm vi nghiên cứu

- Phạm vi không gian nghiên cứu của luận án là vùng văn hóa Hàm Rồng. Theo hướng Tây - Đông, tính từ xã Thiệu Khánh với dãy núi Đông Sơn chạy men theo sông Mã đến xã Hoàng Quang, phường Nam Ngạn. Theo hướng Bắc - Nam từ bến Ngự đến núi Nhồi, phường An Hoạch.

- Phạm vi vấn đề nghiên cứu: Nghiên cứu DSVH vật thể (Di tích lịch sử văn hóa; danh lam thắng cảnh; di vật, cổ vật, bảo vật); DSVH phi vật thể (Lễ hội, tín ngưỡng; diễn xướng dân gian; nghề thủ công truyền thống) điển hình còn hiện tồn đến nay.

4. Phương pháp nghiên cứu

4.1. Sử dụng phương pháp nghiên cứu lý thuyết để tiếp cận hệ thống lý thuyết về DSVH, phương pháp phân loại DSVH từ các văn bản luật và dưới luật; lý thuyết vùng văn hóa và phân vùng văn hóa từ kết quả nghiên cứu thành công của các học giả trong nước và nước ngoài.

4.2. Phương pháp nghiên cứu nguồn tư liệu viết về DSVH tỉnh Thanh Hóa, DSVH ở vùng Hàm Rồng. Tổng hợp số liệu, phân tích, phân loại tư liệu nghiên cứu theo mục đích và nội dung luận án.

4.3. Phương pháp nghiên cứu liên ngành: sử học, văn hóa học, nghệ thuật học, dân tộc học... giúp cho việc tiếp cận, phân tích các loại hình DSVH. Trong đó chú trọng đến một số mặt của lý thuyết địa - văn hóa đối với hệ thống DSVH vùng Hàm Rồng trên các phương diện: đặc điểm lịch sử, cảnh quan sinh thái, dân cư... trong việc góp phần vào quá trình hình thành giá trị của DSVH.

4.4. Phương pháp điền dã, kết hợp với phương pháp tổng hợp, thống kê, phân loại, đối chiếu, so sánh, phân tích các DSVH điển hình trong vùng. Đây là phương pháp quan trọng, được triển khai theo các bước cụ thể:

Bước thứ nhất: Điều tra, khảo sát tổng thể hệ thống DSVH vùng Hàm Rồng.

Bước thứ hai: Lựa chọn các DSVH (vật thể, phi vật thể) điển hình để khảo cứu. Song song với tiến trình đánh giá giá trị DSVH, luận án sẽ quan tâm đến các

vấn đề: cộng đồng dân cư; môi trường sinh thái... Bước này là cơ sở để chỉ ra những giá trị và những đặc điểm chung của hệ thống DSVH vùng Hàm Rồng.

Bước thứ ba: Sau khi có đầy đủ các thông tin từ hai bước trên, cần tiếp tục khảo sát lại để có đối chứng, so sánh, tránh bỏ sót những DSVH có giá trị.

- Phương pháp thống kê, phân loại, phân tích, so sánh: Một vùng văn hóa thường có sự tích hợp đầy đủ các giá trị về văn hóa vật chất và văn hóa tinh thần, trong sự tích hợp ấy lại có nhiều các tổ hợp văn hóa với những biểu hiện đa dạng, khác nhau. Cần sử dụng phương pháp này để làm nổi bật lên diện mạo của một vùng văn hóa - lịch sử đặc trưng ở tỉnh Thanh Hóa.

5. Ý nghĩa khoa học và thực tiễn của đề tài

Thứ nhất, về khoa học

- Luận án sau khi hoàn thành sẽ góp phần hệ thống hóa lý thuyết vùng văn hóa và phân vùng văn hóa; chỉ ra *hệ tiêu chí* xác định vùng văn hóa. Khái quát lý thuyết về DSVH và vấn đề phân loại DSVH.

- Luận án chỉ ra những giá trị đặc trưng của DSVH vùng Hàm Rồng.

- Chứng minh Hàm Rồng là một vùng văn hóa - lịch sử, đáp ứng đầy đủ các tiêu chí, trong đó có sự đóng góp không nhỏ về giá trị của DSVH trong vùng.

- Đưa ra một số kiến nghị trong việc bảo tồn, khai thác, phát huy vai trò của vùng, giá trị DSVH trong vùng phục vụ phát triển kinh tế - xã hội.

Thứ hai, về thực tiễn

- Bổ sung và góp phần làm phong phú hơn kho tàng DSVH tỉnh Thanh Hóa, DSVH Việt Nam từ những giá trị độc đáo của DSVH vùng Hàm Rồng.

- Những kiến nghị trình bày trong luận án, tác giả mong muốn sẽ là những gợi ý hữu ích cho các cấp quản lý địa phương vận dụng trong công tác quy hoạch, bảo tồn, khai thác phát huy DSVH và vùng văn hóa Hàm Rồng.

- Luận án có thể trở thành tài liệu tham khảo cho sinh viên các ngành Văn hóa - Du lịch, Quản lý Văn hóa ở các trường Đại học, Cao đẳng KHXH & NV.

- Luận án có thể xuất bản thành sách tham khảo.

Thứ ba, kết quả nghiên cứu và những luận bàn